

DUJE RENDIĆ-MIOČEVIĆ

ILIRSKI VLADARSKI NOVCI U ARHEOLOŠKOM MUZEJU U ZAGREBU

U bogatim zbirkama antičkog novca numizmatičkog odjela Arheološkog muzeja u Zagrebu posebno mjesto pripada novcu koji je nastao na našem tlu i potekao iz domaćih kovnica, kojih je, kako je poznato, bilo i u doba grčke kolonijalne penetracije i u vrijeme rimske dominacije u našim krajevima. Među novcima koji su već u ta najranija vremena emitirani iz domaćih kovnica na Jadranu izdvajamo ilirske novce koji su se u ranijoj numografiji redovito ubrajali — zbog njihovih kronoloških, tipoloških, epigrafskih i drugih nekih osobina — u grčke novce, rjeđe u grčko-ilirske njihove emisije.¹ Spomenimo tako sada već dobro poznate emisije Jonijeva novca (Ἰόνιος)² u području srednjega Jadrana, novac malo poznatog vladara Baleja (Βαλλαῖος)³ iz risanske i hvarske kovnice, pa emisije samoga grada Risna (Ῥίζων) i novac plemena Daorsa (ΔΑΟΡΣΟΙ) s donje Neretve.

Ovim novcima, kovanim na našem današnjem nacionalnom području, treba pribrojiti i one veoma zanimljive emisije proizašle iz kovnica izvan toga područja, a koje su u ono doba pokrivala ekonomske i političke interese tadašnjih etničkih i državnih zajednica na širim geografskim prostranstvima koja uključuju kako današnji naš tako i albanski nacionalni teritorij. Tu su, na području Iliride, uz spomenute već sjevernije centre emisija ilirskog novca, još i gradovi Skadar (Σκόδρα), Lješ (Λίσσος)⁴ i, napose, Drač (Δυρράχιον, tj. Ἐπίδαμνος), koji su svi

¹ Vidi o tome naš rad: Prolegomena ilirskoj numografiji (Godišnjak Naučnog društva B. H., knj. III — Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 1, Sarajevo, 1965, str. 77 i d.).

² Usp. D. Rendić-Miočević, Ἰόνιος "τὸ γένος Ἰλλυριός" i novci grčko-ilirskih kovnica na Jadranu (Adriatica, praehistorica et antiqua — Miscellanea Gregorio Novak dicata, Zagreb, 1970, str. 347 i d.).

³ Usp. J. Brunšmid, Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens, Wien, 1898, str. 76 i d.; v. bilj. 28.

⁴ Brunšmid, n. dj., str. 70, 73 (i d.); S. Islami, Le monnayage de Skodra, Lissos et

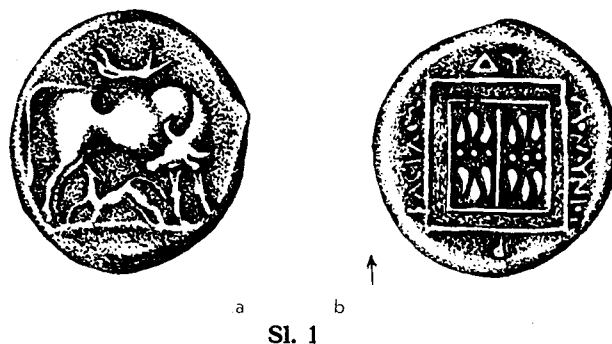
Genthios (Studia Albanica, god. III, 1, Tirana, 1966, str. 225 i d.); H. Ceka, Questions de numismatique illyrienne, Tirana, 1972, str. 150 i d. (Les monnaies des villes Lissus et Skodra).

⁵ Usp. A. Maier, Die Silberprägung von Apollonia und Dyrrhachion (Numismatische Zeitschrift, N. F., Band I., Wien, 1908, str. 1 i d.); H. Ceka, La datation des drachmes de Dyrrhachion et d'Apollonie et l'époque de leur pénétration massive vers les côtes de la Mer Noire (Studia Albanica, n. sv., str. 213 i d.); isti, Questions de numismatique illyrienne (Chap. Ier).

istakli i kao kovnice ilirskog vladarskog novca te u posljednje vrijeme pronađeni i identificirani novac plemena Labeata (Λαβιαται) s albanskog dijela Skadarskog jezera.^{5a}

U ovom ćemo prilogu obraditi dakle primjerke ilirskog vladarskog novca iz kovnica u Draču, Skadru (Lješū ?) i Risnu, koji se čuvaju u numizmatičkom odjelu Muzeja, ili točnije, u našu će obradu biti uključeni samo neki istaknutiji primjerci toga novca, napose oni koji do danas nisu bili objavljeni ili su tek ušli u muzejske zbirke. Obradit će se, nadalje, samo oni vladarski novci iz spomenute zbirke u kojima vladarska titula (βασιλεύς) prati vladarevo ime ne ostavljajući pri tome nimalo sumnje o karakteru i funkciji osobe čije ime čitamo na novcu. Konkretno, obrađeni će biti muzejski primjerci novca — srebrna i brončana — ilirskih vladara Monunija (Μονούνιος), Mitila (Μύτιλος), Gencija (Γένθιος) (?) i spomenutog već Baleja. Od ovoga posljednjega, čijega novca u muzejskoj zbirci ima podosta,⁶ bit će obrađeni samo primjerci emisija u srebru uz jedan primjerak brončanog novca toga vladara, iz risanske kovnice, kao nova akvizicija te zbirke.

I — *Stater (tridrahma?)*^{6a} kralja Monunija
(oko 280. god. pr. n. e. ?)

Sl. 1

Av: Krava stoji, nadesno, s jako zavijenim vratom i glavom ulijevo; ispod nje tele, jako shematiziranih oblika, visoko uzdignute glave, nalijevo, siše dok ga »mati« istodobno miluje i liže. Krava, i tele, koje ispunja slobodan prostor između njena tijela i nogu (*horror vacui*), stoje na ravnoj podlozi koja definira odsječak aversa.

^{5a} Usp. B. Jubani, *Monnaies illyriennes à l'ethnikon de LABIATAN découvertes à Kukës* (Studia Albanica, god. VIII, 1, 1971, str. 69 i d.). Novac je istog tipa kao i od ranije poznati novac Daorsa.

⁶ Brunšmid je registrirao (n. mj.) 132 primjerka, od čega 47 primjeraka iz risanske kovnice.

^{6a} U numizmatičkoj literaturi novac se

pretežno naziva staterom (stater kralja Monunija). Brunšmid ga međutim (Vjesnik Hrv. arheol. društva, n. s. XII, Zagreb 1914, str. 269, br. 36) naziva tridrahmom, a tako u novije vrijeme i H. Ceka (Questions de numismatique illyrienne, str. 23 i d.: Les tridrachmes du roi Monoun), iako i sam koleba između tog naziva i naziva stater (n. dj., str. 25, 26).

Iznad leđa krave nejasan lik, koji se obično identificira kao čeljust (kaledonskog) vepra (?).⁷

Rv: Slabo vidljiv krug u obliku tanke kontinuirane crte ide gotovo pravilnim kružnim obrubom novca. U krugu je, znatno manjih razmjera, upisan dvostruko profilirani četverokut kojemu uglovi ne dopiru do naznačene kružnice. Profilacija četverokuta izvedena je ravnim kontinuiranim i dosta naglašenim plastičnim linijama. Četverokut — zamalo pravi kvadrat — podijeljen je vertikalnom ravnom crtom u dva jednaka izdužena pravokutna polja u kojima se nalazi istovetan (cvjetni ?) motiv: sredinom idu po tri »kuglice« a iznad i ispod njih po tri izdužena i šiljasta listića (?) od kojih oba krajna kao da izvire iz »granula«, dok je srednji, umetnut među njih, vrhom okrenut prema ishodištu.⁸

Uokolo četverokuta je legenda: gore ΔΥ, a dolje Ρ (ΔΥΡραχινῶν); s lijeve strane, od dolje prema gore (čita se iznutra prema vani), uz sam vanjski rub profilacije četverokuta, ΒΑCΙΑΕΩC, s desne strane čitano odozgor prema dolje (čita se također iznutra prema vani) ΜΟΝΟΥΝΙΟΥ.

Karakteristike slova: *sigma* je oblika C (lunatum),⁹ *alfa* ima poprečnu hastu ravnu, dok je *omega* po visini znatno manje od ostalih slova i ponešto uzdignuto (uz to i dosta nemarno izvedeno); karakter slova *epsilon* nije dovoljno jasan, zahvaljujući vjerojatno pomaknuću kalupa ili novca pri kovanju, ali se sasvim sigurno mora tu pretpostaviti normalan i drugim primjercima potvrđen oblik E. U imenu vladara samo su dva slova karakteristična: *mi*, pisano s kosim vanjskim hastama i s unutarnjim koje samo plitko zalaze u dubinu, i *omikron*, koje se na Monunijevu novcu tradicionalno (uz izuzetak jedne, najstarije varijante) piše kao puna točka dana uz samu gornju liniju slova.

Promjer: 21, 20 mm.

Težina: 10, 35 gr.

Kovina (čistoća srebra): srebro odlične kvalitete.

Stanje sačuvanosti: veoma dobro (avers odlično).

Broj muzejskog inventara: 6.206.

Novac je nabavljen 1909. god. aukcijom; ranije je pripadao zbirci R. Ratto iz Genove, od koje je i otkupljen.¹⁰

⁷ Usp. npr. A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum — Thessaly to Aetolia, London, 1883, str. 80.

⁸ Taj četverokut-tip različito se označuje; nekome je to »double floreal pattern« (A Catalogue, etc., n. mj.), a nekome opet — osobito u starijoj terminologiji — »les Jardins d'Alcinous« (T. E. Mionnet, Description de Médailles antiques grecques et romaines — Recueil des Planches, Paris, 1808, str. 35, br. 8).

⁹ F. Papazoglu u nedavno objavljenom radu: Un témoignage inaperçu sur Monounios l'Illyrien (Živa Antika, god. XXI, 1, Skopje, 1971, str. 177 i d.), vidi, napose u jednom primjerku tog Monunijeva »state-

ra«, objavljenom u spomenutom katalogu Britanskog muzeja (t. XIV, 11), »un *sigma* angulaire à deux branches« (str. 184) osporavajući mu karakter čistog *sigma lunatum*. Mislimo da iz nešto nemarnijeg oblikovanja toga u numizmatici dobro poznatog znaka ne bi trebalo izvoditi neke posebne zaključke.

¹⁰ Novac je u povodu te aukcije bio opisan i objavljen (s vrlo dobrom fotografijom) u prigodnom katalogu izdanom u Genovi (Catalogo di monete greche... in vendita all'asta amichevole presso Rodolfo Ratto, Genova 1909, str. 141, br. 2157 i t. X, 2157). Usp. i J. Brunšmid, Vjesnik H. a. d., n. s. XII, n. mj.

Među dosta brojnim varijantama ovoga tipa Monunijeva novca¹¹ naš primjerak odgovara poznatijoj varijanti inače dosta rijetkih sačuvanih primjeraka njegovih statera, koju donosi Percy Gardner (*A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum*), *Thessaly to Aetolia*, London, 1883, str. 80, br. 2, t. XIV, 11.

Monunije je ilirski vladar (kralj) koji je po mišljenju mnogih na ilirskom prijestolju bio negdje početkom 3. stoljeća pr. n. e., najvjerojatnije oko 280. god.¹² Sin je vjerojatno kralja Bardilisa II ili njegova prethodnika na ilirskom prijestolju, Graba.¹³ Nedavno je F. Papazoglu upozorila na jedan u objavljenim radovima zanemareni (no ne i neuočeni!) izvor o tom vladaru — kacigu s njegovim imenom, nađenu u području Ohridskog jezera, a danas u Državnom muzeju u Zap. Berlinu, koja kompletira malobrojne izvore o njemu.¹⁴

Monunije je bio vladar ilirske države. Pod njegovim suverenitetom našao se i poznati grad u ilirskom primorju, *Dyrrhachion* — u starijim izvorima *Epidamnos* — koji je, kako je dobro poznato, imao dugu tradiciju emitiranja srebrna novca (drahme) s istim tipovima koje ima i Monunijev stater (tridrahma?). Monunije međutim nije kovao taj novac kao ilirski kralj (iako njegova vladarska titula dolazi na tom novcu) već kao osoba koja ima suverenitet nad gradom Dirahijem, koja je dakle bila u neku ruku njegovim vrhovnim magistratom i eponimom.¹⁵ Drugim riječima, to nije nikakav poseban ilirski novac odnosno novac ilirske države, kojoj je na čelu Monunije, već dirahijski novac s tradicionalnim tipovima svoje (i ne samo svoje)¹⁶ kovnice odnosno, moglo bi se reći, Monunijev dirahijski stater (tridrahma?) koji ima svoje posebno mjesto u antičkoj numigrafiji ilirskog područja. Varijante, posebno u simbolima i u legendi toga novca, koje pokazuju neki primjerci, daju osnove i za neke šire povijesne interpretacije Monunijeve uloge u grčkim gradovima Iliride, no o tome u svoje vrijeme na drugom mjestu.

¹¹ F. Papazoglu (n. mj., str. 183) govori o tri poznate joj varijante; njima treba pribrojiti i četvrtu, kod koje se vladarska titula i ime Monunijevo susreću pod pravim kutom (usp. J. v. Schlosser, *Beschreibung der altgriechischen Münzen*, I, Wien, 1893, str. 66 i t. III, 16).

¹² Usp. F. Papazoglu, *Poreklo i razvoj ilirske države* (Godišnjak Akademije nauka i umjetnosti BiH, knj. V — Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 3, 1967), str. 123. i d., posebno str. 135 (v. i *Historia XIV*, 2, Wiesbaden, 1965). U numizmatičkim djelima, a i drugdje ponegdje, Monunijevo vladanje stavlja se nešto ranije (usp. spomenuti katalog Brit. muzeja, str. 80). — H. Ceka, *Questions de numismatique illyrienne*, str. 23 i d., naprotiv, vladavinu Monunija, kojega on smatra ocem, a ne sinom (nasljednikom) Glaukije, stavlja u početak druge polovice 4. st. (350—335.) pr. n. e. Ceka međutim dopušta da je postojao još jedan ilirski vladar s tim imenom koji se

u izvorima spominje poslije smrti Aleksandra Velikoga (Trog, *prol.* 24), točnije 280. god. pr. n. e. (možda Glaukijin s i n, dakle unuk starijeg Monunija).

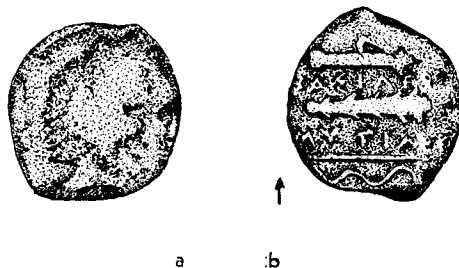
¹³ Usp. F. Papazoglu, n. dj. str. 137.

¹⁴ Na ovu kacigu prvi je upozorio L. Ugolini u *Albania antica*, I, Roma—Milano, 1927 (t. XCV, sl. 113), no bez detaljnijeg opisa ili reprodukcije natpisa.

¹⁵ Isto mišljenje vrijedi i za ostale emisije ilirskih vladara (Mitol, Gencije), koje se javljaju u gradovima Dirahiju, Lisosu i Skodri. Balejevim emisijama, međutim, trebat će dati — s obzirom na novonastale prilike u kojima se javljaju — nešto drukčiju interpretaciju i vezati ih više uz njegovu osobu nego uz centre iz kojih su potekli (*Rhizon, Pharos.*).

¹⁶ Iste tipove imaju i Apolonija i Korkira, što potvrđuje kako njihovu genetičku povezanost tako i monetarno jedinstvo u prostoru koje su ekonomski pokrivali.

II — Mala bronca kralja Mitila
(oko 270. god. pr. n.e.)

Sl. 2

- Av:* Heraklova glava s lavljom kožom, nadesno, ispunja gotovo čitavu površinu aversa; avers je od upotrebe ili od korozije (?) toliko promijenio izgled da je opisani lik jedva moguće prepoznati i pratiti.
- Rv:* Heraklovi atributi paralelno poredani odozgo prema dolje: tobolac, s drškom i šiljastim poklopcem, okrenut nadesno, buzdovan, također okrenut nadesno, i luk s valovitom tetivom (dolje); između spomenutih atributa legenda: ΒΑΣΙΛΕΩΣ (između tobolca i buzdovana) i ΜΥΤΙΑΟΥ (između buzdovana i luka) čita se u dva paralelna reda od lijeva nadesno.

Karakter slova pokazuje donekle težnju odstupanja od klasičnih šablona (*tau*, u imenu vladara, s nejednakim krakovima horizontalne haste te desnim krakom lagano zaobljenim); *sigma* ima oblik Σ, *epsilon* Ε, *omega* je i ovdje niže i nešto podignuto, dok je *omikron* veličinom gotovo ravnopravno ostalim slovima; *mi* je i ovdje s kosim hastama i s kraćim unutrašnjim dijelom.

Promjer: 13—14 mm.

Težina: 1,83 gr.

Kovina: bronca tamne crno-zelene patine.

Stanje sačuvanosti: loše (avers) do osrednje (revers).

Broj muzejskog inventara: 2.809.

Novac je vjerojatno nađen na Hvaru, možda u samome Farosu, a već se dugo nalazi u muzejskoj zbirci; prvu objavu dao je J. Brunšmid, *Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens* (Wien, 1898), str. 54, bilj. 47 (s dosta nejasnom slikom na tabli VII, 139).

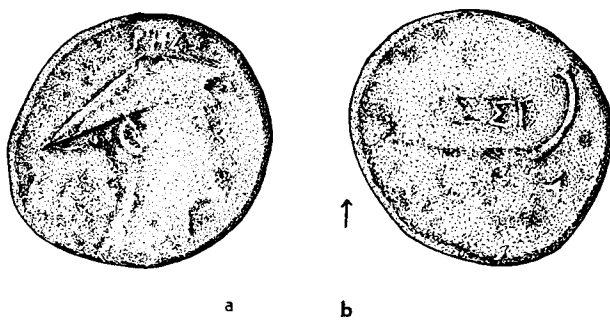
Ime vladara, pod čijim je suverenitetom kovan ovaj novac inače poznatih dirahijskih tipova, glasi prema našem čitanju ΜΥΤΙΑΟΣ (gen. ΜΥΤΙΑΟΥ), dok ga je Brunšmid, a za njim i drugi koji su tu lekciju od njega preuzimali, čitao ΜΥΤΙΑΙΟΣ (gen. ΜΥΤΙΑΙΟΥ). U skedama muzejske zbirke, uz ovaj novac, ime je dapače čitano ΜΥΡΙΑΙΟΣ (ΜΥΡΙΑΙΟΥ). Te i takve kombinacije odbio je već Brunšmid na navedenom mjestu (str. 54, bilj. 47). Naše čitanje osnažuje tu Brunšmidovu lekciju imena sa T, ali se od nje razlikuje u čitanju njegova dočetka. Oblik ΜΥΤΙΑΙΟΣ na ovom novcu nije potvrđen, jer se iza Λ jasno prepoznaje O a ne I, dakle: ΜΥΤΙΑΟΣ (ΜΥΤΙΑΟΥ) a ne ΜΥΤΙΑΙΟΣ (ΜΥΤΙΑΙΟΥ). Tu je lekciju — iako bez mogućnosti da

je ustanovi na samom novcu — bio predložio već Gaebler,¹⁷ a prihvatio ju je u svom leksiku ilirskih imena i A. Mayer,¹⁸ dok su mnogi drugi ustrajali na obliku ΜΥΤΙΑΙΟΣ.¹⁹

O tom ilirskom vladaru, nasljedniku i možda sinu (?) kralja Monunija,²⁰ imamo važan podatak u Pomponija Troga (*prol. XXV*): »... *filiusque eius Alexander Illyricum cum Mitylo bellum habuit.*« Citat govori o ratu što ga je ovaj ilirski kralj vodio oko 270. god. prije n. e. sa sinom kralja Pira, vladarem Epira. Naša lekcija, koja je potvrdila neke pretpostavke o pravom obliku imena tog ilirskog vladara, nije dakle više suprotna predanom nam obliku u spomenutom citatu Pomponija Troga već nova i, smatramo, odlučna potvrda tome čitanju i toj tradiciji.

Rečeno je već da ova Mitilova emisija pripada poznatoj seriji dirahijskog brončanog novca, koji, uz spomenute tipove, nosi jednostavnu legendu s početnim slovima toga grada (ΔΥ, ΔΥΡ) kao oznaku autonomije što ju je u to vrijeme uživao (t. III, 1, 2). Isti tip kovan je i s imenom makedonskog kralja Filipa (t. III, 3), no uz njegovo ime čita se u legendi i ime grada (početni dio etnonima (ΔΥΡ), iz čije je kovnice emitiran taj novac, što će biti znak još prisutnog suvereniteta Dirahinaca nad svojim gradom, kako je to i na nekim emisijama Monunijevih dirahijskih stateta (tridrahmi?) pa tako i na ovdje opisanome. Na Mitilovu dirahijskom novcu izostala je ta oznaka, isto kao i na nekim drugim varijantama Monunijevih stateta. Toj pojavi vjerojatno treba pridati određeno značenje, ali o tome, kako je rečeno, na drugom mjestu.

III — *Brončani novac grada Lisosa (tipa PHΔΩΝ)
ili kralja Gencija(?)*
(180—168. god. pr. n. e.)

Sl. 3

Av: Glava muškarca, bez brade, s dugim trokrakim šeširom, nadesno; iznad nje legenda (s lijeva nadesno) PHΔΩΝ. Veličina glave osrednja i ne ispunja čitav avers.

¹⁷ Zeitschrift für Numismatik, 37, 251.

¹⁸ Die Sprache der alten Illyrier, I, Wien, 1957, str. 236, s. v. *Mutel(i)us, -ia*, Μυτιλος br. 1,

¹⁹ Među njima i F. Papazoglu (Poreklo ilirske države, n. mj., str. 136 i d. i bilj. 55).

²⁰ Ista, n. mj., str. 137.

Rv: Lađa, ilirskog tipa, s pramcem nalijevo (jedva razbirljiva); iznad i ispod lađe ostaci legende s imenom grada (etnonim), u paralelnim recima koji se čitaju s lijeva nadesno: ΛΙΣΣΙ — TAN.

O karakteru slova nije moguće reći ništa drugo osim da je *sigma* oblika Σ.

Promjer: 19,18 mm.

Težina: 6,1 gr.

Kovina: bronca tamnozeleno patine.

Stanje sačuvanosti: dosta slabo, napose reversa.

Broj muzejskog inventara: 2.302.

Ovaj novac obrađujemo ovdje iz posebnih razloga, iako je naprijed bilo rečeno da će biti obrađeni samo oni vladarski novci iz muzejske zbirke u kojima u legendi čitamo i vladarsku titulu (βασιλεύς). To, međutim, ovdje ne dolazi.

Naš primjerak zapravo pripada tzv. PHΔΩN-emisijama lisoskog novca,²¹ s tipologijom koju djelomično poznajemo i sa skodarsko-Gencijevih emisija, a i nekih drugih kovnica na istočnom Jadranu koje su djelovale poslije Gencijeva poraza i zarobljavanja.²² Brunšmid je ovu emisiju stavljao u godine iza 168. pr. n. e. određujući je kao autonomno kovanje Lisosa, no pod rimskim gospodarstvom, a time je i odvajajući potpuno od emisione aktivnosti kralja Gencija. Nasuprot tome S. Islami, koji je dao novi prijedlog za tipologiju i kronologiju skodarsko-lisoskih emisija (uključujući i one Gencijeve) i koji aktivnost lisoske kovnice zaključuje padom i odlaskom Gencija, ubraja te emisije u Gencijeve,²³ prepoznavajući u liku prikazanom u aversu samoga Gencija s kausijom (Brunšmid je u njemu gledao, najvjerojatnije, Hermesa sa petasom). S obzirom na tu najnoviju interpretaciju spomenutog lika, a s tim u vezi i na novu determinaciju novca, i uzeli smo ga ovdje, s rezervom koju smo dužni istaknuti, kao mogući primjerak vladarskog ilirskog novca.

Iako je teško zauzeti odlučan stav u dilemi Hermes-Gencije odnosno autonomna lisoska ili Gencijeva emisija, želimo ipak u toj diskusiji izložiti i neka svoja stajališta i razmatranja.

O pitanju da li se na nekim emisijama ilirskog novca javlja lik Hermesa (s petasom) ili vladara (s kausijom) — koji su kao tipovi veoma bliski — nešto smo već rekli na drugom mjestu,²⁴ dopustivši mogućnost tog prekvalificiranja u korist posljednjega. Primjerci koje je objavio Islami u spomenutom radu, uz jedan izuzetak, u to nas još više uvjeravaju, ali — zbog nejednakog oblikovanja i tretiranja lika — i upozoravaju na oprez. Moglo bi se, naime, raditi o dvjema serijama prividno istih tipova, no s različitim likovima koji su odraz novonastalih stanja i kronoloških okvira. Naš bi primjerak mogao ići u prvu od navedenih skupina, tj.

²¹ Usp. J. Brunšmid, n. dj., str. 74 (Autonome Prägung unter römischer Herrschaft (nach 168), br. 3.

²² Usp. novonađene novce plemena Labata (s leg. Λαβαταν); B. Jubani u Studia Albanica IX, 1972, sv. I, str. 69 i d. U tu skupinu idu i rijetki primjerci daorsijskog

novca (Brunšmid, n. dj., str. 74 i d.). V. i Đ. Basler, Novčić plemena Daorsa, Glasnik Z. m. BiH u Sarajevu, n. s. XXVI Arheologija, 1971, str. 333 i d.

²³ Studia Albanica, n. mj. (napose str. 245, X- »type Genthuis-galère« — t. II, 6—8).

²⁴ Prolegomena, itd., str. 87.

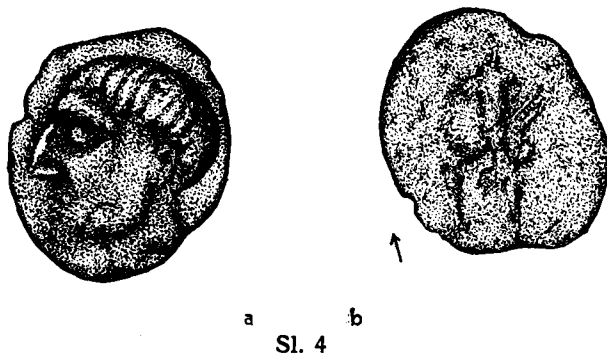
predstavljati pravi Gencijev lik, ako bi se prihvatila ta dvojnost u izraženoj tipologiji.

Ono što, međutim, znatno umanjuje — ali nikako i ne isključuje — tu mogućnost, naime da nam je u tim serijama sačuvan lik Gencijev (više negoli činjenica da na novcu nema traga njegovu imenu), jest to što se u aversu (s navodnim njegovim likom!) javlja legenda s imenom jednog magistrata,²⁶ karakteristična za autonomne serije postgencijevskog vremena kovnice grada Skodre.²⁷ U skodarskim novcima odgovarajućih serija — koje su sačuvale isti gencijevski tip reversa (lađa) kao što ga imaju i ovi iz lisoske serije — vladarev lik s aversa zamijenjen je Zeusovim, pa bi analogno trebalo očekivati da je i na lisoskom novcu mjesto vladareva došao lik nekog božanstva, konkretno — Hermesov koji mu je ikonografski bio najbliži. Ponovno ističemo mogućnost da su još prve serije te nove emisije lisoskog novca sačuvale i u aversu neizmijenjeni tip s likom Gencija, no bez njegova imena koje je posve nadomješteno imenom (etnonimom) stvarnih nosilaca suvereniteta ΛΙΣΣΙΤΑΝ.²⁸

Naš primjerak potječe s Visa. Nekada je bio u posjedu A. Zanelle koji ga je, još 1895. god., poklonio Muzeju. Objavio ga je J. Brunšmid u citiranom već radu, kako je već rečeno, među novcima grada Lisosa (autonomni kovovi iza 168. god. — str. 74, br. 3 — uz odgovarajuću fotografiju (t. VI, 93).

IV — Novci kralja Baleja iz risanske kovnice (iza 168. god. pr. n. e.)

A. Srebrni novci (drahme?)

Sl. 4

1. - Av: Vladareva glava, orlovskog nosa i karakteristične »trajanovske« frizure, nalijevo, ispunja čitavu površinu sačuvanog dijela novca.

²⁵ Primjerak koji Islami donosi na tabli II pod br. 8 pokazuje nešto drukčije oblikovanu »kausiju« (?) negoli je to na ostalim poznatim primjercima toga tipa.

²⁶ Usp. Pape's Wörterbuch der griechischen Eigennamen (3. izd.) s. v., gdje je dato i posebno značenje tog imena.

²⁷ Usp. Brunšmid, n. dj., str. 71 i d.; Islami, n. dj., str. 246 i d.

²⁸ Dopuštamo ovdje mogućnost tzv. prijelaznih tipova kakvi se javljaju u tipologiji novca gradova Skodre (napose u Evans-Brunšmidovoj shemi), Rizona i Farosa, gdje se autonomni tipovi miješaju s onima vladara — Gencija, Baleja — koji su njima zavladaali. Za prva dva usp. Brunšmid, Inschriften und Münzen, str. 70 i d. i str. 75 i d., a za farosko Gencijeve tipološke

Rv: Artemida-Dijana s bakljom u desnoj i s dva koplja u lijevoj ruci, u snažnom pokretu, nalijevo, veoma loše sačuvana. Legenda (ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΛΛΑΙΟΥ) nije sačuvana.

Promjer: 18 × 15 mm.

Težina: 2,6 gr.

Kovina (čistoća srebra): veoma loša legura.

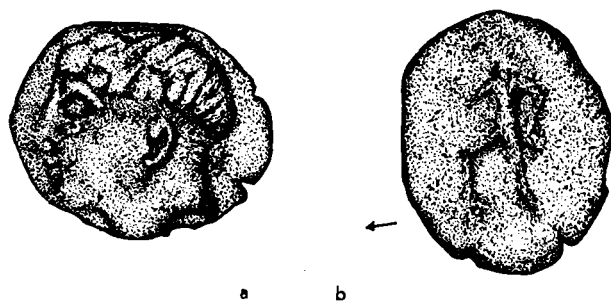
Stanje sačuvanosti: avers (glava) osrednje, revers loše.

Broj muzejskog inventara: 2.678.

U muzejskoj dokumentaciji nema nikakvih podataka o mjestu nalaza ili načinu nabave ovog primjerka, koji je zabilježio već Brunšmid u svom popisu novca grčkih gradova u Dalmaciji (spominje ga bez posebnog opisa i fotografije).²⁹ Tada je to još bio samo jedan od svega četiri poznata — Brunšmidu barem — srebrna novca toga u povijesti još uvijek slabo znana ilirskog vladara. Brunšmid daje dvije varijante³⁰ te rijetke Balejeve drahme (?), s obzirom na raspored dijelova natpisa.

Iako se ovdje od toga natpisa gotovo ništa nije sačuvalo, naš je primjerak Brunšmid uvrstio u prvu varijantu, u kojoj je vladarska titula (ΒΑΣΙΛΕΩΣ bila lijevo, a vladarevo ime (ΒΑΛΛΑΙΟΥ) desno.

U novim primjercima Balejeva srebrna novca usp. naš prilog u »Numizmatičkim vijestima«, god. XIV, br. 25 (1967). Na drugom mjestu³¹ govorili smo više o samoj ličnosti ovoga ilirskog vladara koji je, sudeći po obilju emisija novca — iz dvaju središta (grada Rizona i grada (?) Pharosa) — po kojemu nam je jedino i poznat, morao biti aktivan iza pada kralja Gencija (168. god. prije n. e.) i vladati ilirskim krajevima pod suverenitetom Rima.

Sl. 5

2. - Av: Vladareva glava, punijih formi i drukčije konstitucije, s karakterističnom, nešto kraće ošišanom kosom, nalijevo; glava ispunja čitav sačuvani dio aversa, koji je ovoga puta horizontalno izdužen.

podudarnosti usp. naš rad »Ballaios et Pharos — Contribution à la typologie et à l'icongraphie des monnaies gréco-illyriennes« (Archaeologia Iugoslavica, V, Beograd,

1964, str. 83 i d.).

²⁹ N. mj., str. 80, br. 11.

³⁰ *Ibidem*, br. 11 i 12.

³¹ V. bilj. 28.

Rv: Artemida-Dijana, istog tipa kao i na prethodnom novcu, s još manje sačuvanih elemenata, nalijevo. Legenda se ni ovdje nije sačuvala.

Promjer: 20×16 mm.

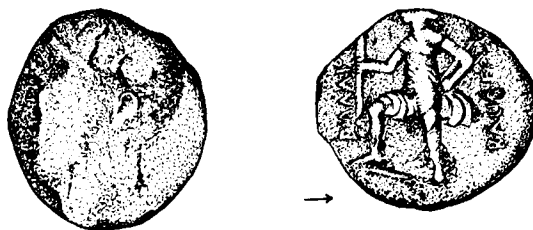
Težina: 2,5 gr.

Kovina (čistoća srebra): veoma loša legura.

Stanje sačuvanosti: avers (glava) osrednje, revers loše.

Broj muzejskog inventara: 2679 (novac je dosada bio registriran kao bronca, no radi se nesumnjivo o lošoj srebrnoj leguri, karakterističnoj za takve Balejeve emisije).

Novac je nađen u Starom Gradu (*Pharos*), a za muzejsku zbirku nabavljen je 1901. god. (raniji vlasnik Bervaldi-Lucić).

a b
Sl. 6

3. - Av: Vladareva glava (tipa 1) nalijevo; prednji dio glave (lice) uništen u vezi s oštećenjem oboda novca. I ovdje glava ispunja čitavu sačuvanu površinu aversa.

Rv: Artemida-Dijana u podignutom hitonu, čiji donji dijelovi sakupljeni lebde, u snažnom pokretu, nalijevo; na nogama božice čizme, u desnoj ruci drži baklju, u lijevoj su joj dva kratka (?) koplja. S jedne i s druge strane božičina lika legenda: ΒΑΣΙΛΕΩΣ (desno, odozdo prema gore) ΒΑΛΛΑΙΟΥ (lijevo, također odozdo prema gore).

Karakteristika slova: *alfa* je bez poprečne haste, *sigma* ima oblik C (lunatum),³² a *epsilon*, kao i na ostalom ovdje opisanom novcu, E; *omikron*, u vladarevu imenu (ΒΑΛΛΑΙΟΥ), dan je kao mala podignuta kružnica. — Veoma kvalitetan rad gravera.

Promjer: 16,5—15 mm.

Težina: 2,8 gr.

Kovina (čistoća srebra): bolja legura.

Stanje sačuvanosti: obod novca oštećen, uslijed čega avers loše sačuvan; revers prilično dobro sačuvan.

Broj muzejskog inventara: 10.346.

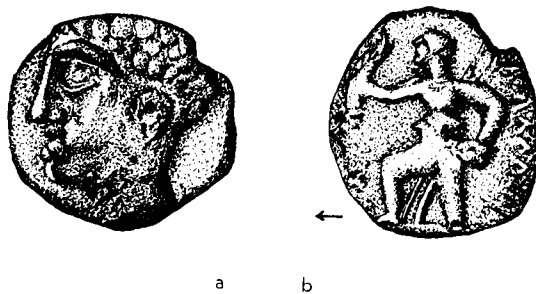
³² Brunšmid nije zabilježio niti jedan primjerak sa *sigma lunatum* u legendi, što se čini prilično nevjerovatnim, no zasada ni-

smo u mogućnosti ulaziti u ocjenu ispravnosti njegova čitanja dok se ne izvrši potpuna revizija primjeraka.

Poklon E. Pegana (Ljubljana—München) 1971. god.; nikakvi podaci o nalazu ili o ranijem vlasništvu novca nisu poznati.

Kako je naprijed rečeno, Brunšmidu su bila poznata četiri primjerka srebrna Balejeva novca (dvije varijante). Spomenutom našom ranijom objavom dvaju primjeraka — jedan iz zbirke berlinskog muzeja, a drugi u privatnom posjedu u Risnu (?) — taj smo broj bili podigli na šest primjeraka, pod pretpostavkom, koja važi i danas, da se u drugim poznatim ili manje poznatim, javnim ili privatnim zbirkama ne nalazi još poneki primjerak koji je izbjegao našoj pažnji ili našem znanju, pa možda čak i objavljen u nekoj nedostupnoj publikaciji. Ovaj smo broj sada ponovno povisili za dva primjerka (naš br. 1 već je uključen u prvobitnu evidenciju ovih primjeraka),³³ pa bi danas ukupan broj iznosio najmanje o s a m poznatih srebrnih »drahmi« kralja Baleja!

B. Brončani novac (nova akvizicija)

Sl. 7

Av: Vladareva glava markantnih crta i prilično barbarizirane koncepcije, nalijevo; ističe se plasticitet portreta s jako naglašenom obrvom i poligonalno oblikovanim okom i shematiziranom kosom (kovrče u obliku kuglica). Portret ispunja čitavu površinu aversa, kao i kod prethodnih, srebrnih, primjeraka Balejeva novca.

Rv: Artemida-Dijana, shematskih i krutih crta, jakog plasticiteta, u snažnom pokretu nalijevo; božica u desnoj ispruženoj ruci drži baklju (?), a u lijevoj ruci dva duga koplja. S jedne i druge strane božice legenda: [ΒΑΣΙΛΕΩΣ] (lijevo) ΒΑΛΛΑΙΟΥ (desno, odozgo prema dolje).

Karakter slova moguće je samo djelomično odrediti (*alfa* je i ovdje pisano bez poprečne haste, jednako kao i *lambda*: Λ), jer je sačuvano samo ime vladara koje sadrži malo karakterističnih slova).

Risanski tip (polubarbarskog karaktera)

P r o m j e r : 17—15,5 mm.

T e ž i n a : 3 gr.

³³ Kod Brunšmida br. 11 (v. bilj. 29); primjerak koji smo ovdje objavili pod br. 2 ušao je u muzejske zbirke nakon objave Brunšmidove radnje pa tamo nije mogao biti još registriran. Čini se da je isprva

bio u muzejskom inventaru uvršten kao brončani novac (AE), što je kasnije ispravljeno u AR (vrlo loša srebrna legura djelovala je kao bronca).

Kovina: Bronca s finom zelenom patinom.

Stanje sačuvanosti: uz manje oštećenje oboda uglavnom vrlo dobro (izuzetak legenda, koja je samo djelomično — vladarevo ime — sačuvana).

Broj muzejskog inventara: 10.347.

Poklon dra I. Meixnera (Zagreb), 1971. god. Nema nikakvih podataka ni o mjestu nalaza ni o ranijem vlasniku ovog najnovijeg primjerka Balejeva novca u muzejskoj zbirci.³⁴

Arheološki muzej u Zagrebu ima u svojoj numizmatičkoj zbirci, kako je rečeno, još velik broj primjeraka Balejeva novca, napose onih tzv. risanskog tipa, s vladarskom titulom u legendi, no oni ovom prilikom ne će biti ovdje obrađivani, jer su više-manje već svi obrađeni i objavljeni u spomenutoj Brunšmidovoj radnji. Ovdje su, kako je naprijed već bilo rečeno, a iz samog se opisa prikazanih primjeraka vidi, obrađeni novci koje ili Brunšmid nije imao ili su tamo bili obrađeni tako da su tražili novu interpretaciju ili raspravu, ili su pak, kao dva posljednja, nove muzejske akvizicije.

I ovaj izbor iz numizmatičke zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu, koji je ovaj put pripao ilirskim vladarskim novcima, pokazuje vrijednost te zbirke koja čuva tako vrijedne i dragocjene primjerke — među njima i veoma rijedak primjerak³⁵ Mitilova novca iz dirahijske kovnice — koji sve više postaju dokumentima prve kategorije i izvorima bez kojih nije moguće proučavanje ni shvaćanje ilirske povijesti, koja je bila tako čvrsto srasla i utkana u helenski i helenistički svijet u širokim prostorima od Apolonije i Drača (Dirahij) do Risna i Hvara.

³⁴ Ovom se prilikom zahvaljujemo g. dru I. Meixneru i g. E. Peganu na poklonima kojima su obogatili muzejsku zbirku Balejeva novca, a osobno se zahvaljujemo na dozvoli i želji da te primjerke objavimo.

(Sve crteže novca u ovom prilogu izradio je Krešimir Rončević, a fotografije su od mra Mladena Grčevića).

³⁵ Brunšmid je, prema Pickovu obavještenju (usp. Die Inschriften und Münzen, str. 54, bilj. 47), spomenuo još jedan sličan primjerak u Biblioteci u Torinu, no čitanje vladareva imena na tom primjerku — koji je Pick smatrao kovom neke kovnice s tračkog, makedonskog ili epirskog podru-

čja — nije pouzdano. U novije vrijeme ustanovljen je još jedan dobro sačuvani primjerak toga novca u Tirani, u posjedu Arheološko-etnografskog muzeja (usp. H. Ceka, Questions de numismatique illyrienne, str. 66 i d.: L'activité monétaire de Mytilos), koji smo, zahvaljujući spomenutom autoru, imali prilike vidjeti i studirati za vrijeme nedavnog boravka u Tirani. Tom smo prilikom saznali da je pred godinu, dvije još jedan primjerak — dakle već četvrti — bio pronađen u sjevernoj Grčkoj i da se nalazi u privatnom posjedu u Sarbrückenu u Njemačkoj (informacija kolege P. R. Franke-a).

POPIS I SADRŽAJ TABLI

Tabla I

Novac (stater ili tridrahma) kralja *Monunija*, *AR* (1, naravna veličina; 2 a i b, znatno uvećano)

Tabla II

Novac kralja *Mitila*, *AE* (1, naravna veličina; 2 a i b, znatno uvećano)

Tabla III

1, novac *Dirahija* s tipom Heraklova oružja, *AE* (malo uvećano); 2, drugi primjerak istog novca (*rv*); 3 a i b, novac istog tipa emitiran od kralja *Filipa* (*Arhidaja?*), *AE* (znatno uvećano)

Tabla IV

Novac *Lisosa*, *AE* tzv. »*Redon*« tipa — emitiran od kralja *Gencija?* — (1, naravna veličina; 2 a i b, znatno uvećano)

Tabla V

Novac (drahma?) kralja *Baleja*, *AR* (1, naravna veličina; 2 a i b, znatno uvećano)

Tabla VI

Novac (drahma?) kralja *Baleja*, *AR* (1, naravna veličina; 2 a i b, znatno uvećano)

Tabla VII

Novac (drahma?) kralja *Baleja*, *AR*; nova akvizicija (1, naravna veličina; 2 a i b, znatno uvećano)

Tabla VIII

Novac kralja *Baleja*, *AE*, iz risanske kovnice, nova akvizicija (1, naravna veličina; 2 a i b, znatno uvećano)

R É S U M É

MONNAIES DES ROIS ILLYRIENS AU MUSÉE ARCHÉOLOGIQUE
DE ZAGREB

Parmi les émissions de monnaies antiques, frappées par les Illyriens — ou plus exactement par les tribus, villes, dynastes et rois illyriens — avec toutes les caractéristiques de la numismatique grecque, d'un intérêt historique à part sont les monnaies de ces derniers parce qu'elles sont d'ordinaire un reflet du rôle et de l'importance qu'ont eus les rois illyriens dans un milieu pour la plupart illyrico-grec, et surtout le reflet de leur empiétement dans la souveraineté des centres culturellement et économiquement très puissants, des colonies grecques de l'Adriatique de l'Est.

Le Musée archéologique de Zagreb, dans sa riche collection numismatique, possède d'exemplaires extraordinaires, même des séries de telles monnaies ce qui fait que cette collection représente l'une des collections les plus riches du monde des monnaies gréco-illyriennes provenant de cette région. Ici sont étudiés, partiellement aussi pour la première fois publiés, seulement quelques spécimens choisis de ces monnaies qui représentent ou de rarités numismatiques et historiques ou ils sont une nouvelle contribution à la numismatique illyrienne et aux

disciplines historiques qui l'utilisent pour former une image et notre savoir concernant ces temps éloignés et cette région.

Comme la première est publiée (nro I) une monnaie en argent provenant de l'atelier de Dyrrhachion, à savoir le statère (tridrachme ?) de Monounios qui, d'après la thèse de la plupart des historiens, siégeait au trône illyrien au commencement du 3ème siècle d'avant-notre-ère (quelques-uns des numismates albanais contemporains le font régner, au contraire, assez plus tôt, déjà au commencement de la seconde moitié du 4ème siècle d'avant-notre-ère). Sur cette monnaie figurent de types connus des drachmes provenant de l'atelier de Dyrrhachion: *av.* une vache avec son veau, *rv.* un carré au motif floral et la légende ΒΑCΙΑΕΩC ΜΟΝΟΥΝΙΟΥ. Ce même (?) roi, ou comme le pensent les autres, un autre roi illyrien au même nom, frappe une monnaie d'argent avec la même légende mais avec les types caractéristiques des monnaies (tétradrachmes) d'Alexandre ce qui donne un nouvel aspect des rois et du royaume illyriens.

Le spécimen suivant (nro II) qui est présenté ici (c'est une petite monnaie en bronze) représente une vraie rareté numismatique et il a été considéré tout récemment encore comme l'unicat mondial. Il s'agit, à savoir, de la monnaie produite, de même, dans l'atelier de Dyrrhachion, portant ses types traditionnels — les signes d'Héraclès (*av.* la tête du héros, *rv.* ses armes: l'arc, la flèche et la matraque), mais elle appartient à un autre roi illyrien, à savoir au roi Mytilos. L'auteur établit définitivement la légende, c'est-à-dire le nom vrai de ce roi illyrien, d'après quelques-uns le fils du roi Monounios (Mytilos règne environs 270 de l'avant-de-notre-ère), en rejetant la lecture auparavant communément acceptée de Mytilios. La lecture Mytilos (ΒΑΣΙΛΕΩC ΜΥΤΙΛΙΟΥ) qui est proposée à la base du spécimen zagrébois par l'auteur (ce qui a été présumé aussi auparavant par certains auteurs, numismates et linguistes, quoique ce ne fut pas toujours et d'une manière conséquente, v. fig. 2 et Pl. II) est confirmée aussi par un autre spécimen conservé dans le Musée archéologique et ethnographique de Tirana.

Un spécimen de la monnaie de Mytilos est conservé semble-t-il aussi à la Bibliothèque de Turin, et d'après les données reçues un quatrième spécimen, récemment trouvé en Grèce se trouverait à Saarbrücken, dans la possession privée.

Dans la collection du Musée de Zagreb est conservé aussi un spécimen de la monnaie (en bronze) qui a été émise par l'atelier de Lissos — l'émission du soi-disant type PHΔΩΝ (nro III, 3) — d'après quelque-uns monnaie du roi illyrien Genthios, ayant des types »illyriens« connus (*av.* une tête d'homme au chapeau large (*kausia*), *rv.* une galère (la légende ΛΙΣΣΙΤΑΝ à *rv.*, celle de PHΔΩΝ en *av.*). Il reste un problème pour le futur si la figure existant à avers représente une figure d'Hermès ou peut-être une autre divinité (locale), ou encore, comme le pensent quelques numismates albanais, la figure du roi (*Genthios*) lui-même qui apparaît sur les monnaies des cités de Scodra et de Lissos aussi que sur celles de la tribus de Labiatai récemment découvertes.

Le Musée archéologique de Zagreb possède aussi une collection très riche des monnaies du roi *Ballaios* qui semble-t-il régnait sur le territoire illyrien, vraisemblablement avec appui de Rome, après la défaite du roi Genthios (après 168 d'avant-notre-ère). Sont publiées ici d'abord trois monnaies en argent qui sont

très rares parmi les émissions de Ballaios dont l'une représente une nouvelle acquisition pour le Musée (nro IV A 3) et deux suivantes font part de la collection ancienne du Musée (III A 1, 2). Le spécimen nro 2 a été enregistré jusqu'ici comme une monnaie en bronze, et il s'agit en réalité d'une monnaie en argent (un alliage très mauvais) qui a été émise seulement par l'atelier de *Rhizon*.

A la fin, est publiée ici pour la première fois aussi une monnaie en bronze contenant le nom du même roi (nro IV B) qui est elle aussi une acquisition nouvelle du Musée. Toutes les monnaies de Ballaios publiées ici appartiennent au soi-disant type de *Rhizon* (frappée dans cette ville) contenant les types caractéristiques des monnaies de ce roi (*av.* la tête du roi, *rv.* l'Artémide, avec le flambeau et deux javelots) et la légende ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΛΛΑΙΟΥ, à la différence de soi-disantes émissions de l'île de Hvar (*Pharos*) qui contiennent seulement le nom du roi, sans la titulature royale.

LISTE ET CONTENU DES PLANCHES

Planche I

Monnaie (statère ou tridrachme) du roi *Monounios*, AR (1, grandeur naturelle; 2 a et b, très agrandi)

Planche II

Monnaie du roi *Mytilos*, AE (1, grandeur naturelle; 2 a et b, très agrandi)

Planche III

1, monnaie de *Dyrrhachion* au type d'armes d'Héraclès, AE (un peu agrandi); 2, une autre pièce de la même monnaie (*rv*); 3 a et b, monnaie du même type émise par le roi *Philippe* (*Archidaïos?*), AE (très agrandi)

Planche IV

Monnaie de *Lissos* du soi-disant type »*Rhedon*« (émise par le roi *Genthios?*), AE (1, grandeur naturelle; 2 a et b, très agrandi)

Planche V

Monnaie (drachme?) du roi *Ballaios*, AR (1, grandeur naturelle; 2 a et b, très agrandi)

Planche VI

Monnaie (drachme?) du roi *Ballaios*, AR (1, grandeur naturelle; 2 a et b, très agrandi)

Planche VII

Monnaie (drachme?) du roi *Ballaios*, AR; nouvelle acquisition (1, grandeur naturelle; 2 a et b, très agrandi)

Planche VIII

Monnaie du roi *Ballaios* (AE) émise par l'atelier de *Rhizon*; nouvelle acquisition (1, grandeur naturelle; 2 a et b, très agrandi)

1.

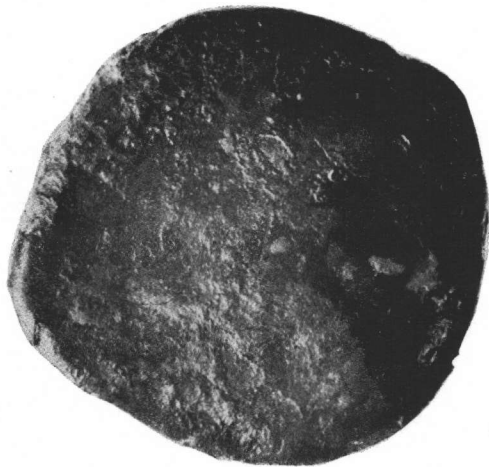
a b

2

1

a

b

2

1

2

a

b

3

1

a

b

2

1

a

b

2

1

a

b

2

1

a

b

2

1

a

b

2